

מרקסיזם ואסלאם ברחוב הפלסטיני

התעוררות הלאומיות הפלסטינית בראי
הפונדמנטליזם האסלאמי ברצועת עזה
1972-1987

מדוע לבשה ההתעוררות
הלאומית הפלסטינית
ברצועת עזה
אופי אסלאמי רדיקלי
ולא מרקסיסטי חילוני?

הלוויה של שני אנשי חמאס ברצועת עזה, 2014. התבססותן של האגודות האסלאמיות השונות ברצועה פתחה חזיתות מאבק בינן ובין ארגוני השמאל, בעיקר אלה שנהגו מתמיכתו של אש"ף והפתי"ח בראשם

ברצועה היה שונה לחלוטין מהאופי המרקסיסטי-חילוני של התקוממות הפלסטינים בגדה ובמחנות הפליטים בלבנון, בסוריה ובירדן, וצביונה היה אסלאמי-רדיקלי.

במאמר הזה אדון בסיבות לשוני באופייה של ההתקוממות: המבנה הגיאוגרפי של הרצועה, הרכב האוכלוסייה הייחודי שלה; הקרבה הגיאוגרפית של הרצועה למצרים. עליית כוחו של האסלאם הרדיקלי בשנות ה-70 ברחבי המזרח-התיכון והמהפכה באיראן ב-1979 היוו כר נוח למשנתם של הקיצוניים. בנוסף, האכזבה מפעילותו של אש"ף, שהפך ממוביל דרך לצופה מן הצד, ותפיסת אופייה של המדינה הפלסטינית העתידית העניקו להתקוממות צביון אסלאמי-דת.

דיכוי ניסיונות ההתקוממות לאחר מלחמת ששת הימים

לאחר שהסתיימה המלחמה החל מאבק פעיל של ארגוני הסירוב הפלסטיניים השונים נגד מדינת ישראל. השב"כ וצה"ל חיסלו במהירות את ההתארגנויות השונות. הגורם העיקרי שסייע להם בכך הייתה האוכלוסייה הפלסטינית, בעיקר ביהודה ושומרון, שראתה במחבלים נטע זר, והייתה עדיין בהלם מתוצאות המלחמה. לנוכח העובדה שהאוכלוסייה לא תמכה במחבלים ולא נטתה לשתף פעולה עם, הופר אחד מן התנאים הבסיסיים ללוחמת גרילה.²

במחצית השנייה של 1967 נערכו בגדה שני ניסיונות של מרי אזרחי. 3. הניסיון הראשון התרחש בין יולי ואוקטובר 1967 בהובלת פת"ח, והניסיון השני התרחש באוקטובר ובנובמבר 1967 בהובלת מפלגת הלאומנים הערביים.

מטרתם של מנהיגי המרי הייתה לגרור את כל תושבי הרצועה והגדה למחאה אזרחית נרחבת נגד שלטונות ישראל. מנקודת המבט שלהם זה היה השלב הראשון וההכרחי בדרך להשמדתה של ישראל. הניסיונות סוכלו במהירות על-ידי השב"כ וצה"ל בפעילות משולבת שכללה נקיטת יד קשה נגד מפרי הסדר ופעילות מסכלת נגד התארגנויות חבלניות.

בחודשים הראשונים לאחר סיום הקרבות בגדה וברצועה נכשלה ההנהגה הפלסטינית בניסיון לגייס את תושבי הגדה להתארגנות הראשונית, ולכן היא העבירה את מרכז הפעילות החבלנית לרצועה. המבנה הגיאוגרפי הצפוף והצר, אופי האוכלוסייה (רוב התושבים היו פליטים ממלחמת העצמאות) - ותנאי המחיה בה - עוני וצפיפות רבה - היוו כר נוח לצמיחה מהירה ביותר של רגשות שנאה כלפי שלטון הכיבוש.

תקופת השקט היחסי ברצועה מסוף 1972 ועד ראשית 1986

מ-1970 ועד אפריל 1972 דיכא צה"ל, בראשותו של מפקד פיקוד הדרום אלוף אריאל שרון, ניסיונות של התקוממות עממית פלסטינית ברצועה. באמצעות שילוב מושכל של צעדים במישור הצבאי ובמישור האזרחי הצליח צה"ל לעקור מן השורש את ההתקוממות. בתקופה הזאת נהרגו ברצועה 180 מחבלים, מהם 110 מבוקשים, ועוד 2,000 פעילים נעצרו ונכלאו. 5. בשלהי 1972 פחת היקף הפיגועים ברצועה למספר חד-ספרתי בממוצע בכל חודש בשלושת החודשים אחרונים של 1972. את התקופה שבין אוקטובר 1972 עד אמצע שנות ה-80 ניתן להגדיר כתקופה של שקט יחסי.

לאחר שהסתיימה מלחמת ששת הימים נוצרה בגדה המערבית (להלן: הגדה) וברצועת עזה (להלן: הרצועה) מציאות חדשה: שלטון ישראלי. בהוראת שר הביטחון משה דיין הוקם בשטחים שכבש צה"ל ממשל צבאי שחולק לארבעה מרחבים, מהם שניים הרלוונטיים למאמר הזה: מרחב יהודה ושומרון ומרחב עזה וצפון סיני.¹

האוכלוסייה הפלסטינית לא ראתה את השינוי בעין יפה, ועשתה כמה ניסיונות להתקומם נגד בעלי הבית החדשים. אופי ההתקוממות

מדיניות ישראל ביחס לרצועה בתקופת השקט היחסי⁸

הממשל הצבאי ביקש לשמור על השקט הביטחוני בגדה וברצועה, זאת לצד קיומם של חיי יום-יום תקינים ככל האפשר. מדיניות הממשלה הייתה לאפשר לאוכלוסייה המקומית לנהל בעצמה את ענייניה ככל הניתן, ולשם כך היא המשיכה לקיים ברצועה את החוק המצרי ואת רוב הדפוסים המנהליים - למעט בתחום הביטחון. בתחום הזה נשען הממשל הצבאי על החוק הישראלי בלבד.⁷

מדיניות ישראל התפתחה בשטחים האלה בכמה מישורים במקביל:

1. **המישור המדיני.** קיום הממשל הצבאי כמסגרת האוכפת את השלטון הישראלי בשטחים על התושבים הערבים שרובם אינם

לאחר שהסתיימה הלחימה ב-10 ביוני 1967 הוקמה במשרד הביטחון היחידה לתיאום הפעולות בשטחים (במקביל הוקמה במטכ"ל המחלקה לממשל צבאי) שאליה הוכפפו ארבע מפקדות של אזורים הממשל - הרלוונטית לענייננו היא מפקדת אזור הרצועה וצפון סיני. מפקדת האזור חילקה את שטח השיפוט שברשותה לארבע נפות:¹³ נפת עזה, נפת ח'אן יונס, נפת אל-עריש ונפת מרכז סיני.

הדבר שיחד את אוכלוסיית הרצועה ביחס לזו שביתר האזורים שכבש צה"ל במלחמת ששת הימים, היה שיותר מ-50% ממנה היו פליטים ממלחמת העצמאות. בניגוד לירדן, מצרים לא פיתחה את הרצועה במשך 20 שנות שלטונה מאז מלחמת העצמאות. ביטוי מובהק לכך הוא העובדה שמצרים המשיכה להחיל את חוק המנדט הבריטי ברצועה, ולא את החוק המצרי - אף שחל על סיני כולו. זאת ועוד: בניגוד למדיניות הגשרים הפתוחים שהונהגה בירדן, הנתק בין תושבי הרצועה ובין אוכלוסיית מצרים היה מוחלט, והדבר גרם לאובדן מקורות פרנסה ומקומות עבודה רבים.¹⁴

הקמת היישובים היהודיים ברצועה

בימים הראשונים של שלטון ישראל בגדה וברצועה היה ברור שלהקמת ההתנחלויות תהיה משמעות מדינית מרחיקת לכת. המדיניות שנקבעה בשלב הראשון התירה את סיפוח ירושלים המזרחית וכן את חזרתם של תושבי גוש עציון לשעבר מארבעת היישובים שנהרסו במלחמת העצמאות. בנוסף החלו להקים כמה היאחזויות נח"ל בפתחת רפיח, ללא המחויבות המדינית המלאה - כפי שנעשה בהקמת יישוב אזרחי רגיל.¹⁵ בהמשך נקבעה מדיניות ההתנחלויות על-ידי ממשלת ישראל בראשות לוי אשכול, ולאחר מכן בראשות גולדה מאיר, שנשענה על חמישה עקרונות יסודיים:¹⁶

1. ההתנחלויות יקבעו את גבולות המדינה בעתיד.
2. ההתנחלויות הן קלף מיקוח מדיני.
3. ההתנחלויות ישמשו תשתית לדו-קיום ישראלי-פלסטיני.
4. במשא-ומתן שיתקיים בעתיד על פניו שטחים יכבלו ההתנחלויות את ידיה של ישראל.
5. ההתנחלויות הן ממשיכות דרכה של תנועת ההתיישבות הציונית. כתוצאה מכך גדל מספר המתישבים באופן משמעותי, וב-1985 היו ברצועה (גוש קטיף ללא פתחת רפיח) 18 יישובים ובהם כ-2,150 תושבים. שיעורם באוכלוסייה היה 2% בלבד מכלל תושבי הרצועה. באופן טבעי יצר מפעל ההתנחלות מוקדי חיכוך רבים בין האוכלוסייה הפלסטינית ובין האוכלוסייה היהודית ברצועה.

התמורות המרכזיות ברצועה בשנים 1967-1985

בשנים 1967-1985 חלו ברצועה שינויים רבים, בין היתר בתחומים הבאים: התעסוקה והאבטלה, החינוך וההשכלה הגבוהה, התרבות בעקבות החשיפה לישראל, המסחר והתעשייה (תחום שהשופע מהעלייה ברמת החיים).

התעסוקה ואבטלה. יציאתם של עשרות אלפי פלסטינים לעבודה בישראל החלה כמעט באופן מידי לאחר תום המלחמה ב-1967. הם הועסקו בבניין, בחקלאות ובתעשייה.¹⁷ רובם יצאו לעבודות יומיות, וחלק קטן מהם נשאר ללון במהלך השבוע בישראל. כתוצאה מכך ירד במידה ניכרת שיעור האבטלה ברצועה מצד אחד, אולם מצד

מ-1970 ועד אפריל 1972 דיכא צה"ל, בראשותו של מפקד פיקוד הדרום אלוף אריאל שרון, ניסיונות של התקוממות עממית פלסטינית ברצועה

- רוצים בו. זאת באמצעות מערכת ענפה של צווים ואמצעי אכיפה המתבססים על כוחו של צה"ל ועל-ידי הפעלת צה"ל לדיכוי פעולות התנגדות לממשל הישראלי.
 2. **המישור הכלכלי.** קשירת השטחים לישראל על-ידי מתן היתר להעסקתם של עובדים מן השטחים (כמחצית מכוח העבודה בשטחים) בישראל, הגבלת הפיתוח התעשייתי בשטחים ויצוא של מוצרים ישראליים לשטחים בהיקף שהיה גדול פי שלושה מהיקף היבוא מן השטחים לישראל.⁸
 3. **קרקעות והתנחלויות.** הפקעת שטחי קרקע גדולים מאוד וביסוס של ההתנחלויות.
 4. **שלטון מקומי.** התערבות ישראלית בשלטון המקומי, בעיקר בשנים 1970 ל-1980, ומינוי קצינים ישראליים לראשי ערים.
 5. **המישור הדתי.** מתן חופש פולחן ודת לפלסטינים. בין היתר הוחלט שלא לצנזר דרשות ופעילות דתית בגנות ישראל, אלא אם הן מיזדרדות להסתה ולאלימות.⁹
- המדיניות שנקט דיין הייתה מבוססת על הלקחים שנלמדו מהחלת הממשל הצבאי על ערביי ישראל בשנים 1948-1966.¹⁰

הממשל הצבאי - הקמתו ועקרונות ההפעלה שלו¹¹

בממשלת ישראל פעלה ועדת שרים לענייני ביטחון ושטחים, והיא עסקה בעקרונות של המדיניות ובכלליה. ואולם את התוויית המדיניות הפרטנית ואת אכיפתה בפועל הטילה הממשלה על אחד משריה.¹²

חברי הפלג המרכזי של ארגון הפת"ח בגדה - מצעד בחברון במלאת 10 שנים למותו של ערפאת. בגדה שלט ארגון פת"ח שראה עצמו חלק ממאבק אוניברסלי של התנועות המרקסיסטיות הערביות

הוקמה האוניברסיטה האסלאמית בעזה שבה למדו (נכון ל-1985) כ-500 סטודנטים. בנוסף היה מקובל בחברה הפלסטינית לשלוח צעירים רבים ללמוד במוסדות להשכלה גבוהה באירופה ובמדינות המפרץ. מלבד היותה של האוניברסיטה בעזה מוסד ללימודים גבוהים היא שימשה מרכז לטיפוח הזהות הלאומית הפלסטינית. באוניברסיטה התקיימה פעילות פוליטית ענפה. במסגרת הזאת באה לידי ביטוי היריבות בין ארגונים תומכי אש"ף לבין ארגונים בעלי זיקה אסלאמית. לעתים הגיעה היריבות עד כדי התנגשויות אלימות. ב-1985 מספר התלמידים בבת"י הספר השונים ברצועה היה 159,213.¹⁹

התרבות בעקבות החשיפה לישראל. כל הקבוצות באוכלוסייה בשטחים נחשפו לתרבות הצריכה שרווחה בישראל, שכללה בין היתר רכישת מכוניות ומוצרי חשמל. בנוסף, נחשפו האזרחים לשיטת הדמוקרטיה הפעילה בישראל. הדבר בלט במיוחד בקרב המשכילים והאקדמאים בשטחים. כך נוצר מצב פרדוקסלי: מצד אחד שלילה חריפה של הפלסטינים את הממשל הצבאי בשטחים, ומצד אחר, הערכה סמויה של חופש הביטוי והביקורת הקיימים בישראל - שבלטו לנוכח היעדרם בעולם הערבי. 20 כמו כן החשיפה התרבותית גרמה למגמה של חזרה למקורות וליסודות האסלאם, זאת תוך

אחר להעסקת הערבים בעבודות כפיים, לרוב בשטח ישראל, היו כמה תופעות לוואי:

1. העסקת מספר רב של ערבים בידי מנהלים יהודים הגבירה את תחושות הקיפוח.
2. החשיפה לחברה הפתוחה בישראל, ששרר בה שפע יחסי, הביאה לתחושת ייאוש מכיוון שהערבים הבינו שהם אינם יכולים להגיע לרמת החיים הקיימת בישראל.
3. ההשוואה לפועלים היהודים המקבילים להם - תנאי העבודה של האחרונים והיחס של המעסיקים כלפיהם היו טובים יותר, והדבר גרם להם לתחושת מרמור.

עלייה ברמת החיים. כתוצאה מן התהליכים המתוארים עלתה רמת החיים ברצועה בשנים 1967-1975 ב-12 אחוזים.¹⁸ בשנים שלאחר מכן המשיכה מגמת העלייה אם כי בשיעור נמוך יותר - כ-5%. למרות העלייה ברמת החיים ברצועה ובגדה נותר פער ניכר בין רמת החיים ברצועה לבין זו שבישראל. הפועלים הרבים שעבדו בישראל ועסקו בעבודות שתוצרתן העידו על הפער בין השני העמים; הדבר הגביר את תחושות הקיפוח וחוסר השוויון בין העמים.

חינוך והשכלה גבוהה. עד לכיבוש הרצועה במלחמת ששת הימים לא היה בשטחה אף מוסד להשכלה גבוהה. בשנות ה-70 של המאה ה-20

הפועל יחד למען מטרותיו המשותפות. המלחמה פגעה בפלסטינים בשני היבטים: היא חשפה את בעיית הסולידריות הערבית, והסיטה את מוקד תשומת הלב מן השאלה הפלסטינית למפרץ הפרסי. ההיבט הראשון - הפלסטינים הבינו שאף כי זכו לתמיכה ערבית במאבקם בישראל, ייתכן שביום המבחן האמיתי לא תהיה להם תמיכה מבחינה פוליטית או מבחינה צבאית, ואולי אף לא יזכו להבעת סולידריות עם מאבקם. ההיבט השני - לאחר רצף של הצלחות בזירה המדינית בשנות ה-70, ועלייה מובהקת בהיקף הפעילות החבלנית באמצעות המאבק המזוין, מצאו הפלסטינים שוב את עצמם נדחקים הצדה ממוקד העניין הפוליטי בזירה הבינ-ערבית.

ההשפעות הקרובות לרצועה על התגבשות הלאומיות הפלסטינית

המושג "השפעות קרובות" מתייחס לאירועים שהתרחשו בשטח מדינת ישראל, כולל השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים, וכן בשטחן של חלק מן המדינות שלהן גבול משותף עם ישראל, כלומר, מצרים, ירדן ולבנון.

תבוסת מדינות ערב במלחמת ששת הימים, יוני 1967. מלחמת ששת הימים היא המאורע ההיסטורי שהשפיע יותר מכול על תולדות הפלסטינים מאז מלחמת העצמאות. פעם נוספת נכזבו תקוותיהם שמדינות ערב ישיגו עבורם ניצחון על מדינת ישראל. בנוסף, כל השטחים שהוגדרו על-ידי הפלסטינים כנחלתם הלאומית היו עתה תחת שלטון ישראל. נגזר מכך שירדן חדלה לשלוט בגדה, ומצרים לא שלטה עוד ברצועה.²⁷

ניתן להסיק משני התהליכים הללו שמיצובו של אש"ף כשחקן פוליטי מרכזי בסכסוך הישראלי-ערבי, וכן ההתעוררות האסלאמית בעקבות התבוסה של המשטרים החילוניים ב-1967, גרמו לכך שפלסטינים רבים האמינו כי כעת יש לחזור למקורות, כלומר, לחיק האסלאם. **מלחמת יום הכיפורים, אוקטובר 1973.** הקרבה הפיזית של הקרבות לרצועה השפיעה באופן מידי על תושבי הרצועה: דימויה הכול-יכול של ישראל נחלש והועם זוהרה. תנועת הכוחות הממוכנים של ישראל על שרשרת לעבר התעלה, לצד דיווחים בכלי התקשורת הערבים ביומיים הראשונים של המלחמה על ניצחון, תרמו לעמעום הדימוי המפחיד של ישראל החזקה והכובשת.

המהפך - הבחירות במאי 1977. בחירות 1977, ובהמשך בחירות 1981, חוללו שינוי בעל משמעויות פוליטיות, מדיניות וחברתיות רבות-עוצמה. לשינוי הזה היו השפעות הן על הציבור בישראל והן על התדמית שלה בעיני רבים מחוצה לה. לציבור הפלסטיני התבהר שגם ההנהגה הישראלית שינתה את פניה. בחירות 1977 הבהירו לציבור הפלסטיני, בין היתר ברצועה, שכללי המשחק הפוליטי השתנו: לא עוד פעולות סמויות ורחוקות מן העין, עם סיכוי לשינוי בעתיד או אף לפשרה טריטוריאלית. מעתה הפכו תהליכי הסיפוח והיישוב בשטחים שנכבשו ב-1967 לגלויים ולמגובים בהצהרות של בכירי הממשל החדש.

הסכם השלום עם מצרים, מרס 1979. הסכם השלום בין ישראל למצרים ב-1979 הבשיל כפועל יוצא של הטריטוריאלים המצרי ושל החתירה הבלתי נלאית של מצרים להבטיח את האינטרסים הממלכתיים הצרים שלה בעידן שלאחר גמאל עבד אל-נאצר. בנוסף, ההסכם הניח את הלבנים הראשונות בבניין האוטונומיה הפלסטינית

שלילת המודרניות המיוצגת על-ידי ישראל והמערב. **מסחר ותעשייה.** על-פי סיכום שנת העבודה 1986, ישראל ייצאה סחורות ומוצרים בסך של 779 מיליון דולרים לשטחים, וייבאה משם סחורות ומוצרים בסך של 289 מיליון דולרים.²¹ מלבד היצוא של המוצרים לא אפשרה ישראל לפתח את התעשייה בשטחים שכבשה כך שנוצרה תלות מובהקת שלהם בישראל במוצרים שונים.

ההשפעות הרחוקות מהרצועה על התגבשות הלאומיות הפלסטינית

המעגל הרחב שהשפיע בעקיפין על תהליך גיבוש הזהות הפלסטינית כלל שתי מדינות: מצרים ואיראן. באותן השנים חלו במדינות האלה ובסביבתן כמה שינויים דרמטיים שלהם היו השלכות ישירות על הפלסטינים בכלל, ועל הרצועה בפרט, בסוגיית הלאומיות:

משבר הנפט העולמי, אוקטובר 1973. משבר הנפט נתפס בעיני רבים כנקודת מפנה ביחסים בין המערב ובין האסלאם. תלות המערב בהספקת הנפט ממדינות הנפט, בעיקר מהמפרץ הפרסי, הגיעה לשיא בעקבות המשבר הזה. תוצאה ישירה שלו הייתה תחושת שיכרון כוח ותחושה של עדיפות פוליטית גוברת של העולם הערבי מול המערב. 22 המשבר השפיע על תושבי הרצועה בצורה עקיפה אך ברורה - נוצר בעיתונות הכתובה בעולם הערבי דימוי חדש של ערבי: עוצמתי, מסוכן, ערמומי ומפתיע.

המהפכה הח'ומיניסטית באיראן, ינואר 1979. המהפכה האסלאמית באיראן זכתה לתמיכה עממית ברחבי איראן. הצלחתה הייתה הוכחה מוחשית לאפשרות של הגשמת רעיון המדינה האסלאמית הלכה למעשה - והיא נהפכה מודל לחיקוי. המהפכה הזאת המחישה בעוצמה רבה יותר מכל אירוע אחר את התעוררות האסלאם.²³ השיח' אחמד יאסין ואנשיו ברצועה הבינו היטב את העיקרון הזה, ויישמו אותו בפועל באמצעות שורה של פעולות שסייעו להם לבסס את מעמדם ברצועה. האוניברסליזם האסלאמי שימש לרבים מקנאי הלאומיות הערבית מושא חלופי להט האידיאולוגי המרקסיסטי החילוני, ומנהיגותן של מצרים וסוריה בעולם הערבי הוחלפה במנהיגותה של איראן.

פלישת ברית-המועצות לאפגניסטן, דצמבר 1979. מלחמת ברית-המועצות באפגניסטן היוותה תזכורת לעולם המוסלמי לכך שהוא נמצא במגננה לא רק מן הפלישה התרבותית של המערב אלא גם מפני האידיאולוגיה הקומוניסטית האנטי-דתית.²⁴ התגובה לפלישה מצד מדינות מוסלמיות וערביות רבות הייתה נזעמת מאוד, והציבה בפני אש"ף בעיה קשה. היו אלה שנים שבהן ברית-המועצות תמכה באופן אינטנסיבי באש"ף - גם מבחינה פוליטית, אך בעיקר מבחינה צבאית בשל היותה ספקית הנשק העיקרית של הארגון.²⁵ התעוזה שבהתמודדות עם מעצמת-על כמו ברית-המועצות הגבירה את ביטחונם העצמי של הפלסטינים בשטחים והפיחה בלבם תקווה כי יוכלו בבוא העת לצאת לעימות חזיתי עם ישראל. ההתרחשויות האלה אותתו לשיח' יאסין ולפעילי תנועת האחים המוסלמים ברצועה כי הבשילו התנאים להתחיל בפעולות נועזות יותר להעצמת כוחם תוך כרסום במעמדו של אש"ף ברצועה.

מלחמת איראן-עיראק, 1980-1988.²⁶ בספטמבר 1980 פרצה מלחמה בין שתי המדינות על רקע סכסוך גבולות באזור הנהר שט אל-ערב. המלחמה חשפה במערומיו את המיתוס בדבר עולם ערבי מלוכד

מלחמת לבנון הראשונה, תבוסת אש"ף והגלייתו לתוניסיה, 1982. בשנים 1971-1982 הפכה בירות לבירה האלטרנטיבית של העם הפלסטיני מבחינות פוליטית, אינטלקטואלית, כלכלית ומנהלית - לראשונה מאז 1948.³⁰ הרעיון שאש"ף יאלץ לעזוב את בירות נראה לרוב הפלסטינים, ולחלק גדול מן הלבנונים, כלא מציאותי. עם תום השלב הראשון של המלחמה הושג הסכם הפסקת-אש שבמסגרתו גורשו אנשי אש"ף מבירות לתוניסיה. התוצאה המידית של הגירוש הייתה אובדן המאחז הטריטוריאלי של הפלסטינים שהיה סמוך לגבול ישראל-לבנון. התוצאה לטווח הארוך הייתה העברת מרכז הכובד של הפוליטיקה הפלסטינית אל תוך השטחים שבשליטתה של מדינת ישראל, כלומר, הגדה והרצועה.³¹ קריסת אש"ף בלבנון הגבירה בשיח' יאסין את השאיפה לבנות מנגנונים צבאיים במקביל לפעילות האזרחית של האחים המוסלמים. המנגנונים האלה הוקמו במטרה להתכונן לשלב שבו ישמש הארגון

בשטחי הגדה והרצועה.²⁸ הסכם השלום ניסה להסדיר לראשונה בתולדות הסכסוך הישראלי-ערבי את היחסים בין מדינת ישראל ובין תושבי יהודה, שומרון והרצועה.²⁹ **רצח הנשיא סאדאת במצרים, אוקטובר 1981.** בעקבות הרצח גירשו שירותי הביטחון של מצרים כמה פעילים קיצוניים מארגון הג'האד האסלאמי המצרי שבו היו חברים מבצעי הרצח, ואלה בחרו להתישב ברצועה. חלקם למדו באוניברסיטת זקאיק בדלתא של הנילוס, שהייתה חממה מוכרת לפונדמנטליסטים. המצרים שהתיישבו ברצועה החלו להפיץ בין צעיריה רעיונות שלא היו פופולריים במיוחד עד בואם. כך, למשל, הם הביאו לבני הנוער ברצועה את בשורת המהפכה האסלאמית מאיראן, ואת הרעיון של מוות של שהידים כערך נשגב. הם הטיפו לפעולה אקטיבית אלימה נגד הכיבוש, וסברו שאין להסתפק בהחזרת הציבור בתשובה לחיק המסורת המוסלמית כפי שהטיפו האחים המוסלמים.

הגורמים במעגל הרוחק ובמעגל הקרוב שהשפיעו על התחזקות הלאומיות הפלסטינית

משמעותי מעמדו של השיח' יאסין. עם זאת, בכל עת הייתה לממשל הצבאי בישראל היכולת לפרק את האגודות האלה.

התחזקות כוחו של האסלאם

הפונדמנטליסטי ברצועה בשנות ה-80³⁷ בשנות ה-80 פעלו ברצועה שש תנועות אסלאמיות, שלכולן היה מכנה משותף אחד: שאיפה להקים מדינה אסלאמית שבה יתנהלו החיים על-פי השריעה - הדין הדתי באסלאם. אחד מיעדיהן של האגודות הייתה הקמת "החברה שמנגד", כלומר, מערכת חברתית אוטונומית לא תלויה בממשל הישראלי ובמוסדות אש"ף, שתהווה את התשתית לחברה האסלאמית בעתיד.³⁸

החזקה מבין התנועות הייתה אל-מוג'מע אל-אסלאמי, שבראשה עמד השיח' אחמד יאסין. למרות שתנועתו הציבה יעד למחוק את הישות הציונית מן המפה - היא דחתה את מימושו לעתיד הרחוק, והעניקה עדיפות לתיקון החברה הפלסטינית מבפנים ולמאבק בזרמים החילוניים הלאומיים.³⁹ האגודה הייתה המרכזית מבין האגודות האסלאמיות שפעלו ברצועה בשנות ה-70 וה-80 - הן מבחינת היקף הפעילות והן מבחינת איכות הארגון שלה. האוניברסיטה האסלאמית בעזה שימשה מעוז של תנועתו של יאסין, ושליטת התנועה במוסד הזה העמידה לרשותה את התלמידים כצבא בלתי פורמלי בעת הצורך. התנועה ניצלה את המגמה שהחלה בסוף שנות ה-70 של העברת יותר ויותר סמכויות לתושבים על-ידי הממשל הצבאי והמנהל האזרחי, וניסתה להחדיר את אנשיה לשורות המשטרה ולמנגנון הניהול העצמי ברצועה.

ביטויים מעשיים למאבק בין הזרם הדתי והזרם החילוני ברצועה

התבססותן של האגודות האסלאמיות השונות ברצועה פתחה חזיתות מאבק בינו ובין ארגוני השמאל, בעיקר אלה שנהנו מתמיכתו של אש"ף והפנת"ח בראשם. להלן כמה דוגמאות:⁴⁰

1. **שליטה בפעילותן של אגודות מקצועיות.** התבססות האחיה של האחים המוסלמים באמצעות תנועות אסלאמיות באה לידי ביטוי בין היתר בחיזוק השליטה שלה באוכלוסייה על-ידי השתתפות בפעילותן של אגודות מקצועיות, בהן אלה של הרופאים, המהנדסים, המורים ועורכי הדין.
2. **ונדלזים נגד מה שנתפס כפריצות חברתית.**⁴¹ החל מראשית שנות ה-80 חלה עלייה מובהקת בפעילות האלימה של חברי התנועות האסלאמיות השונות נגד מה שנתפס בעיניהם כפריצות וככפירה בערכי האסלאם. השיח' יאסין ואנשיו לא הסתפקו בהטפה ובניסיון לחנך את הציבור לקיום מצוות האסלאם, אלא כפו בכוח את אמונתם, בייחוד בכל הקשור להתנהגות הנשים. בנוסף פעלו השיח' ואנשיו נגד הפצת סמים, נגד קלטות פורנוגרפיות ומשקאות אלכוהוליים ונגד פעילות משותפת לבנים ולבנות. החל מ-1982 קיימו אנשיו של יאסין הפגנות המוניות אלימות שבמהלכן הוצתו חנויות לממכר משקאות אלכוהוליים בבעלות נוצרית ונסגרו בתי קולנוע, בתי קזינו ובתי קפה.
3. **פיתוח מנגנון הדעה**²⁴ **כחלופה למוסדות אש"ף ולמנהל האזרחי הישראלי.** החל מ-1977, השנה שבה קיבלה תנועתו של השיח' יאסין היתר חוקי מהממשל הצבאי לפעול, התמקדה

חלופה ראויה לאש"ף כנושא דגל המאבק בישראל. הם נבנו גם כדי לשמש בסיס לזרוע הצבאית של חמאס - גדודי עז אל-דין אל-קאסם - בשנות ה-90.³²

הביטוי המובהק ביותר של מעבר מרכז הכובד הפוליטי היה כאמור, פרוץ האנתיפאדה ברצועה בדצמבר 1987. ההתקוממות פרצה ביוזמת תושבי השטחים עצמם, שראו לנגד עיניהם את אש"ף בחולשתו, והיא הפתיעה את אש"ף לא פחות משהפתיעה את ישראל. תושבי השטחים - שצפו עד אז מן הצד במאבק המזוין של אחיהם הלוחמים בשורות אש"ף בגולה בהערצה מהולה בתחושת נחיתות מוסרית - החליפו מקומות עם גיבוריהם מתמול-ששום. עתה היו אנשי אש"ף בתוניסיה לצופים לא פעילים במאבקם ההרואי של אנשי השטחים.³⁴

דיון: הביטוי המעשי למאבק בין אש"ף והאחים המוסלמים על זהות הלאום הפלסטיני - סוציאליזם מול הלכה

בראשית שנות ה-70 התחולל מאבק איתנים בקרב הפלסטינים ברצועה בין הזרם הדתי, שהיה ממוסד יותר ופעיל יותר, בייחוד לאחר הגעתו של השיח' אחמד יאסין לרצועה ממצרים, לבין הזרם הלאומי המיוצג על-ידי אש"ף. תחילה יש לבחון את עמדתה של ישראל ביחס לשני הקטבים הללו.

לקרבה הגיאוגרפית בין מצרים והרצועה יש השפעה רבת שנים על יכולתם של האחים המוסלמים להנחיל את משנתם ורעיונותיהם בקרב תושביה

סוגיית הקשר הישראלי בעניין עליית כוחו של הפונדמנטליזם האסלאמי ברצועה נתונה במחלוקת. לפי אחת האסכולות, ישראל עודדה בשתיקה את עליית כוחו של הזרם הדתי ברצועה. הנהגת ישראל ראתה באנשיו מכשול ובלם בפני מנהיגות אש"ף.³⁵ מנקודת המוצא הזאת נתפסו הזרמים האסלאמיים כמתונים באופן יחסי מכיוון שעסקו בפעילות חברתית-דתית ופחות בפעילות פוליטית.

על-פי אסכולה אחרת, אין יסוד לטענה שלפיה רשויות הביטחון של ישראל העלימו עין, ואף עודדו פעילות אסלאמית קיצונית כמשקל נגד לאש"ף.³⁶ עם האסכולה הזאת נמנים בעיקר אנשי הממשל הצבאי, אם כי רק מיעוטם הבינו את המשמעות הפוליטית לטווח הארוך של עליית הגורמים האסלאמיים ככוח מוביל ברצועה. עם זאת, מקובל על כולם שלפעילות הפונדמנטליסטית ברצועה היו שלושה יתרונות:

- אופייה השמרני והדתי של האוכלוסייה ברצועה.
- קשרים קרובים בין התנועה האסלאמית במצרים ובין התנועה שהתפתחה ברצועה.
- לאחר שהותרה פעילותן של האגודות האלה התחזק באופן

מנהיגי השטחים במעמד נמוך מזה של מנהיגי אש"ף המוכרים, ובראשם יאסר ערפאת.⁴⁴

- **תפיסת מטרותיו של המאבק המזוין בין הזרם הלאומי והזרם הדתי.** הזרם הלאומי, שיוצג על-ידי אש"ף, בעיקר על-ידי ארגון פת"ח, התמקד בפלסטיין עצמה וברצון לשחרר אותה מידי הכובש הציוני כחלק ממאבק אוניברסלי של התנועות המרקסיסטיות הערביות.⁴⁵ הזרם הדתי ראה בשחרור פלסטיין שחרור אדמה מוסלמית, ושלב אחד בתוכנית רב-שלבית להקמת המדינה האסלאמית הגדולה.⁴⁶
- **אופייה של המדינה הפלסטינית העתידית.** בין ארגון פת"ח ובין האחים המוסלמים ברצועה התגלעה מחלוקת עמוקה בנוגע לצביונה של המדינה הפלסטינית שתוקם לאחר שחרור אדמת פלסטיין מידי הכובש הציוני. האחים המוסלמים ראו בפת"ח ארגון מרקסיסטי המציג את עצמו כמשתייך לעולם המוסלמי אך משמש למעשה "מכשיר להחדרה של רעיונות הכפירה מהמערב ושל משרתיו הערבים לחברה הפלסטינית".⁴⁷ בין הארגונים התפתח ויכוח בסוגיה הזאת שהעיד על פערים חברתיים ותרבותיים עמוקים ביניהם.
- **השלטון הישראלי בשטחים המוחזקים.**⁴⁸ חופש הדת הבלתי מוגבל כמעט הונהג על-ידי הממשל הצבאי.⁴⁹ כאמור, האגודות האסלאמיות ניצלו את העובדה הזאת להעמקת אחיזתם באוכלוסייה הפלסטינית ולהקמת תאים חתרניים לפעילות חבלנית בעתיד.

סיכום

אזור עזה נודע עוד בימי המקרא כקן של התנגדות לשלטון כובש זר. בשל קיצוניותם של תושבי הרצועה ואופיים הקשוח נפלו זרעי הפורענות של האסלאם הפונדמנטליסטי על קרקע נוחה מראשית שנות ה-70 ואילך. בשעה שתושביה הפלסטיניים של הגדה, וכמוהם תושבי מחנות הפליטים בלבנון, בסוריה ובירדן, אימצו אידיאולוגיה סוציאליסטית, לעתים מרקסיסטית, נותרו תושבי הרצועה בשלהם. הם אימצו את משנתו של מייסד תנועת האחים המוסלמים האמאם חסן אל-בנא, ובהמשך העמיקו את תהליך החזרה ליסודות האסלאם. זאת על רקע האכזבה מתוצאות מלחמת ששת הימים, ובהמשך קבלת הבשורה שיצאה מאיראן שלאחר המהפכה הח'ומיניסטית. לא בכדי פרצה האנתיפאדה בדצמבר 1987 דווקא במחנה הפליטים ג'בליה שברצועה.

לקרבה הגיאוגרפית בין מצרים והרצועה יש השפעה רבת שנים על יכולתם של האחים המוסלמים להנחיל את משנתם ורעיונותיהם בקרב תושביה. הפעילות האסלאמיסטית החלה עוד בתקופת המנדט הבריטי, התקיימה על אש קטנה בשנים 1948-1973 והתחדשה באופן גלוי ברצועה בהנהגתו של השיח' יאסין בראשית שנות ה-70. הקרבה הפיזית הזאת נתנה לאחים המוסלמים יתרון בהנחלת משנתם ורעיונותיהם בקרב תושבי הרצועה. לעומת זאת, בגדה שלט ארגון פת"ח שראה עצמו חלק ממאבק אוניברסלי של התנועות המרקסיסטיות הערביות.

הגורמים שהזכרו לעיל הם הסיבות לכך שההתעוררות הפלסטינית ברצועה לבשה אופי אסלאמי רדיקלי מובהק, זאת בשונה מן האופי המרקסיסטי החילוני שאפיין את הזרם הלאומי בקרב הפלסטינים בגדה, בתוך שטחי מדינת ישראל ובפזורה הפלסטינית.

הערות למאמר הזה מתפרסמות באתר הוצאת מערכות.

התנועה במטרה ארוכת טווח - עיצובה מחדש של החברה המוסלמית. התנועה החלה להרחיב ולחזק באופן משמעותי את מנגנון הדעוה שלה באמצעות פיתוח תשתית אזורית ותשתית דתית ברצועה:

- הפעלת אגודות צדקה מוסלמיות.
 - הקמת מרפאות ובנק דם.
 - הקמת מרכזי תרבות, מרכזי נוער, מרכזי חינוך לנשים וספריות.
 - פתיחת גני ילדים ובתי-ספר המחנכים ברוח האסלאם ועקרונותיו מבית מדרשה של תנועת האחים המוסלמים.
4. **השתלטות על מסגדים.** סוגיית המסגדים הפכה ליחודית ומרשימה במיוחד ביחס ליתר התחומים שבהם התרחש מאבק הכוחות בין הזרם הדתי והזרם החילוני. ב-1967 היו ברצועה 77 מסגדים וב-1987 הגיע מספרם ל-150.43 כבר בראשית שנות ה-70, עת החל השיח' יאסין בהפצת משנתו, הבינו הוא ותומכיו כי המסגדים הם הבמה המרכזית והמשפיעה ביותר לקניית לבה ואמונה של האוכלוסייה.
5. **פיתוח מסגדים.** בהוראת השיח' יאסין פנו פעיליו לטפל במסגדים בשני מישורים: הראשון - השתלטות על מסגדים קיימים שהיו ברשותו של הווקף ברצועה, והשני - הקמת מסגדים חדשים באמצעות תרומות של האחים המוסלמים במצרים. ליד המסגדים הוקמו מרכזי תרבות ללימוד ולהעשרה. הופעלו מרכזים לחינוך אסלאמי ולשירותי רווחה מסובסדים כמו מרפאות, מעונות יום ובתי תמחוי.

אסלאם רדיקלי מול מרקסיזם חילוני - מסקנות

מהמאמר הזה עולות כמה מסקנות העונות על השאלה המרכזית: מדוע לבשה ההתעוררות הלאומית ברצועה אופי אסלאמי רדיקלי ולא מרקסיסטי חילוני:

- **המבנה הגיאוגרפי של הרצועה וההרכב הייחודי של האוכלוסייה בה - פליטי מלחמת העצמאות.** הצפיפות הרבה של האוכלוסייה ברצועה, רמת האבטלה הגבוהה, חוסר התוחלת המדינית, במיוחד לאחר יוני 1967 - כל אלה הקצינו את התנאים הקשים ממילא.
- **הקרבה הגיאוגרפית של הרצועה למצרים.** בתקופת השלטון המצרי על הרצועה עד יוני 1967 הייתה הרצועה חבל ארץ סגור, והמצרים נמנעו בכוונת מכוון מלפתח אותו. התסכול כתוצאה מחוסר הפיתוח הוביל לזליגה של רעיונות קיצוניים ממצרים לרצועה באמצעות פעילים של תנועות אסלאמיות שונות כמו האחים המוסלמים והג'האד האסלאמי המצרי.
- **עליית כוחו של האסלאם הרדיקלי בשנות ה-70 ברחבי המזרח התיכון והמהפכה באיראן ב-1979.** בתנאים שנוצרו בשנות ה-70 וה-80 קל היה להטיף לאוכלוסייה כי רק חזרה למסורת המוסלמית ולערכי האסלאם תביא את השינוי האמתי הנדרש.
- **האכזבה מפעילותו של אש"ף.** כבר בסוף שנות ה-70 החל הארגון לאמץ מדיניות שממנה עלתה אפשרות של פשרה מדינית כלשהי עם ישראל. לאחר ההגליה לתוניסיה ב-1983 עברה ההנהגה בפועל למנהיגי השטחים, והדבר העצים את כוחם של מנהיגי האחים המוסלמים והג'האד האסלאמי ברצועה. עד אותה עת היו

